Havneby på Rømø

Jesper Termansen

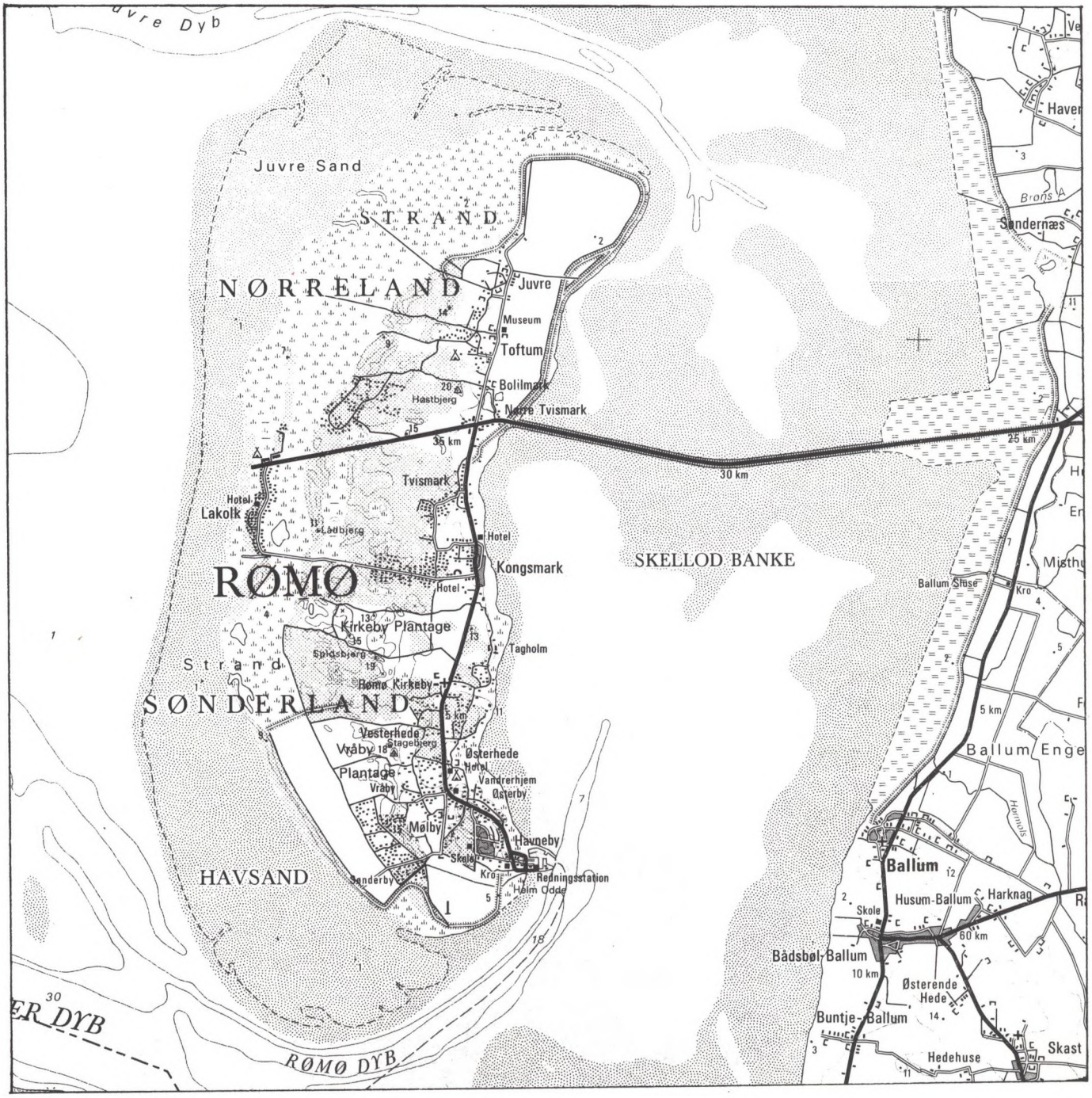

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske noter 2

Havneby på Rømø.
Dansk Byplanlaboratoriums Byplanhistoriske Noter,
nr. 2.

Forfatter: Jesper Termansen

Udgivet af Dansk Byplanlaboratorium, København, 1985.
Copyright.

ISSN 0900 - 3274

FORORD

De første tanker om at bygge en helt ny by og en helt ny havn på Rømø blev til omkring 1950. I løbet af 50-erne modnedes overvejelserne herom og den 18. maj 1960 blev loven om Havneby vedtaget. Indvielsen af havnen fandt sted den 19. august 1964.

Havnen skulle først og fremmest tjene fiskerierhvervet, men fik senere hen større betydning som færgehavn, med sin ideelle beliggenhed herfor.

"Det går aldrig som planlagt" skriver Jesper Termansen til slut i sin fortælling om Havnebys tilblivelseshistorie. Og dog - Jesper Termansen har først som udsendt medarbejder for boligministeriets kommitterede i byplansager og senere, efter at han var flyttet til Ribe, som byplankonsulent haft afgørende indflydelse på Havnebys byplanmæssige idégrundlag og på bebyggelsens udformning. Havneby skulle efter hans mening ikke ligne Esbjerg, men hente sit forbillede i Sønderho og Nordby på Fanø. Det lykkedes at vinde gehør for disse synspunkter, og morsomt er det at læse om hvordan "vestenvinden rev i kortene" ved et af de første møder på stedet mellem stat, amt og kommune.

Jesper Termansen har i dag trukket sig tilbage fra sin stilling som amtsarkitekt i Ribe amt. En stilling som han bestred i perioden fra 1962 til 1979. Før da var han som nævnt ansat hos den kommitterede tilbage til 1950, efter at have praktiseret som byplanarkitekt for Brøndbyerne.

"Havneby på Rømø" udgives af Byplanhistorisk udvalg under Dansk Byplanlaboratorium som hæfte nr. 2 i publikationsserien "Byplanhistoriske Noter".

Formålet med udgivelsen af disse noter er at bidrage til belysningen af den danske byplanhistorie i vort århundrede. Noterne kan bestå af notater, erindringer, beskrivelser af specifikke emner eller særlige begivenheder o. lign., men allerhelst nedskrevet af planlæggere eller andre, der selv har fulgt byplanlægningens udvikling på nært hold. Der er således ikke tale om historiske afhandlinger eller forskningsmæssige arbejder.

Eventuelle henvendelser vedrørende noterne eller bemærkninger hertil bedes venligst rettet til "Byplanhistorisk udvalg", Peder Skramsgade 2 b, 1054 Kbh. K.

Det er udvalgets håb at de "Byplanhistoriske noter" vil inspirere til, at andre griber pennen, samt at noterne vil kunne udgøre et værdifuldt baggrundsmateriale for eventuel senere forskning - et materiale som det ellers ville være vanskeligt at skaffe til veje.

Vibeke Dalgas
Formand for Byplanhistorisk udvalg

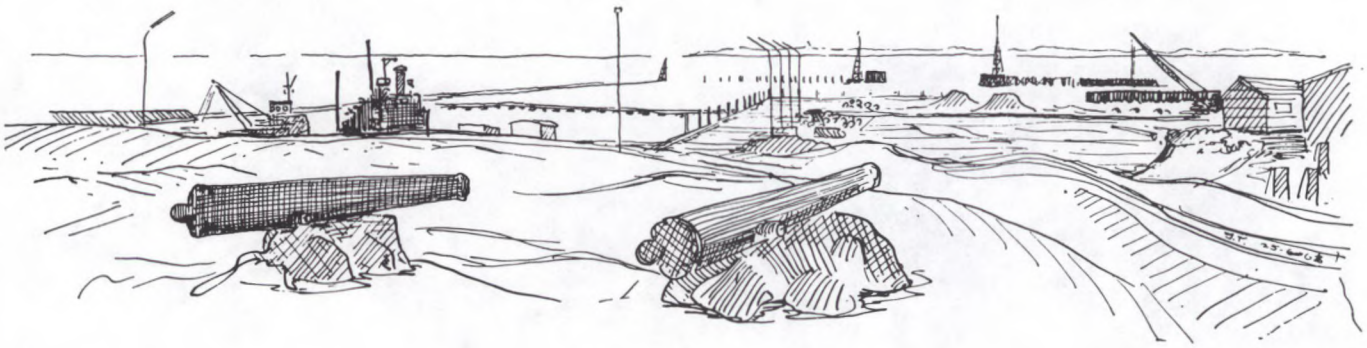

ERINDRINGER OG MYTER OMKRING DEN NYE HAVN OG BY VED HAVNEBY PÅ RØMØ.

noter, se bilag 1

I sommeren 1950 blev jeg klar over, at der var en lov om Amtsarkitekter på vej. Min gamle skolekammerat Niels Ole Ammitzbøll, der var ansat hos Arbejds- og boligministeriets kommitterede i byplansager, gav mig det indtryk, at det var stedet, hvorfra de kommende amtsarkitekter og deres medarbejdere ville blive rekruteret. På baggrund af mit arbejde i Brøndbyernes kommune blev jeg, efter en samtale med arkitekt Jørgen Bang, uden vanskeligheder ansat på deltid hos Den kommitterede, idet jeg samtidigt kunne fortsætte som byplanarkitekt for Brøndbyerne.

note nr. 1

note nr. 2

note nr. 3

note nr. 4

I de første år var jeg underreferent for Jørgen Bang, men fik så lidt efter lidt de sønderjyske amter som overreferent. Særligt Samarbejdsudvalget for Nordborg, Havnbjerg og Pøl krævede en betydelig indsats, og denne medvirken i byplanarbejdet omkring "Danfoss" førte til, at jeg fik en opfordring til at skrive herom i en tryksag, som Jysk Byplanråd i samarbejde med Sønderjyllands Erhvervs-

note nr. 5

råd ville udsende.

note nr. 6

I denne tryksag "Planlægning i Sønderjylland" findes også en artikel om "Rømø Fiskerihavn" skrevet af civilingeniør K. Otterstrøm, den senere Vandbygningsdirektør. Heri går Otterstrøm varmt ind for en havn på Rømø, og citerer en udtalelse i "Ingeniøren", juli 1950 af amtmand M.J. Clausen, Tønder, hvori den erhvervsmæssige betydning af en sådan havn fremhæves. Længere tilbage har jeg ikke kunnet spore tanken om en havn på Rømø - og dog!

Under en arbejdsfrokost i Hanstholm-udvalget fik jeg langt senere en forklaring på, hvorfor Otterstrøm omfattede Rømø Havn med særlig interesse.

Under 2'verdenskrig lå arbejdet i Vandbygningsvæsenet stille, sådan som det var tilfældet med så mange andre projekterende institutioner og tegnestuer. De unge ingeniører kedede sig, og gik på opdagelse i arkiverne for at finde et emne til et havneprojekt - sådan bare for at holde sig fagligt i form.

Otterstrøm opdagede så, at man i Rigsdagen, før tabet af Slesvig i 1864, havde haft nogle planer om en eksporthavn for landbrugsprodukter til England, som kunne aflaste eller afløse havnen i Husum. Man fandt dengang, at Listerdyb var det bedste sted - det eneste sted mellem Husum og Frederikshavn, hvor en fuldt udrustet fregat efter farvandsbeskrivelserne kunne søge nødhavn under storm. Det var netop denne omstændighed, der var årsagen til at Chr. d. 4 kunne ødelægge den hollandske transportflåde i Listerdyb. Tabet af Hertugdømmerne i 1864 medførte, at planerne om en

havn på Rømø ved Listerdyb måtte opgives til fordel for en placering indenfor Fanø ved Esbjerg.

Otterstrøm kastede sig nu med iver over projekteringen af en havn ved det gamle overfartssted på Rømø, Havneby, der var opgivet som sådant til fordel for en dampskibsrute til Kongsmark, der så senere blev overflødig efter anlæg af Rømø-dæmningen.

Dette var så årsagen til, at man kunne stille med et projekt, da der opstod et ønske om at ikke blot Thisted amt med Hanstholm havn skulle ophjælpes ved en fiskerihavn, men at noget tilsvarende måtte ske med Tønder amt, hvis enighed skulle opnås i folketinget om den store investering som Hanstholmhavnen ville være. For at være velforberedt, hvis Rømø-havnen skulle blive vedtaget, havde Tønder amt ladet

note nr. 7

landinspektør J. Sletgaard, Esbjerg udarbejde nogle partielle dispositionsplaner, herunder et planforslag til en ny by ved Havneby, der umiskendeligt ville blive en mindre udgave af Esbjerg.

Disse planer lå til Den kommitteredes behandling, og da det trak op til at Hanstholm-havnen måtte i gang igen, blev planerne for Rømø havneby taget frem til realitetsbehandling.

note nr. 8

En besigtigelse blev arrangeret. Til stede var amtmand Clausen, amtsvejinspektør Birkegaard og civilingeniør A. Kølle Hansen fra Tønder amt, fra Rømø sogneråd deltog sognerådsformand, førstelærer A.K. Jessen. Fra vort kontor deltog - såvidt jeg erindrer den kommitterede selv, altså Edmund Hansen, samt undertegnede.

Vi stod i klitterne indenfor det sted hvor havnen muligvis skulle bygges. Vestenvinden rev i kortet. Jessen sparkede til sandet og fortalte, at Rømø kommune og Skærbæk kommune hvade fået næsten al den jord tilbudt, hvorpå den nye by skulle ligge, for ca. hundrede tusinde kroner. "Men det er alt for meget for det skidt jord" sagde Jessen. "De kunne da nok bruge noget af det til en ny skole, men resten, hvad skulle de med det. Den havn blev såmænd aldrig bygget. " Amtmand Clausen mente, at der da altid kunne bygges sommerhuse på stedet, men Jessen mente ikke, at der var brug for flere sommerhuse, i det mindste ikke på det sted på Rømø. "Har I ikke råd til det" spurgte Birkegård. "Råd og råd" sagde Jessen, let stødt. "Ja, hvor stor er jeres gæld" spurgte Birkegård. "Gæld" råbte Jessen, Vi har da ingen Gæld, vi er da gode for den første million".
"Så køb det da for fanden" udbrød den pæne amtsvejinspektør. Og det blev det så.

Hjemme på kontoret skulle den partielle dispositionsplan behandles. Det faldt mig van-

skeligt bare at udfærdige et koncept til en udtalelse. En helt ny by ved en helt ny havn, var en spændende ting, og det kunne ikke være rigtigt, at det skulle være en kopi af Esbjerg. Min baggrund var jo bl.a. min frie hovedopgave på Kunstakademiet om Sønderho på Fanø. Enhver kunne se at Havneby lå på Rømø ganske som Sønderho lå på Fanø. Skulle noget være motiv, måtte det være Sønderho. Eller Nordby. Hvis man folder kortet over Mandø, så falder Nordby på Fanø lige over Havneby. Oplagt ikke sandt!

note nr. 9

note nr. 10

Jeg havde også under min orlov til at arbejde med byplaner i Vestgrønland fået respekt for terrænet. Vel var klitterne på Rømø ikke uflyttelige som de grønlandske fjelde, men hvorfor ikke lade klitterne ligge som "grønt areal" mellem bebyggelsens enkelte kvarterer, der kunne få hver sit navn, ligesom man gør det i Sverige.

note nr. 11

D. 7 juni 59 er datoen på min første "Vision over Havneby på Rømø" mål 1:4.000. Den adskiller sig ikke ret meget fra Sletgårds plan, men alle byens huse er indtegnet og skraveret.

Edmund Hansen giver mig en lille håndskitse til et større torv. Den store parkeringsplads ud mod vandet mod syd er ikke opfundet endnu.

note nr. 12

Det næste er, at jeg illegalt giver mig til at skrive og tegne til en lille tryksag - hvis man kan kalde noget duplikeret sådan. Den indeholder 10 små tegninger, der belyser hvorfor de to byer på Fanø, og ikke Esbjerg bør være forbilledet.

I dag ville man lave eet eksemplar og så fo-

tokopiere, men det var ikke opfundet endnu. Vor kontorelev Lilly maskinskrev og duplikerede og jeg limede skitserne op på et ark, hvoraf der blev taget zinktryk. Skitserne blev så klippet ud og limet ind i teksten. Vi stod i mødelokalet med det og følte os meget ulovlige. For at få fyrre eksemplarer måtte vi lime 400 tegninger, og det tog jo en grov lang tid, som burde være brugt til normal sagsbehandling. Heftet bar påskriften: Afleveret til kommitteret, arkitekt Edmund Hansen marts 1960.

Jesper Termansen
arkitekt

Edmund Hansen blev glad for det 11 sider lange hefte. Bl.a. bad han mig om at skaffe et feriehus i Sønderho. Det blev så i arkitekt Einar Anthons dejlige gamle hus, hvortil Edmund inviterede den nye amtmand Tyge Haarløv. Desværre faldt det ikke sammen med min ferie i Sønderho.

Bilag 2

Det lille hefte "Et arbejdsgrundlag for planlægning af den nye by ved Rømø Havn" blev sendt til alle berørte myndigheder, og det forlød, at vandbygningsdirektør Lehnfeldt fandt mine betragtninger så søde, at jeg senere havde hans fulde bevågenhed.

Heftet blev fulgt op af en "Ideskitse, juli 1960" mål 1:4.000, og materialet blev ophængt i amtsrådssalen under et møde d. 26 oktober i Tønder.

Loven om Havneby Havn var vedtaget d. 18 maj 1960 og nu blev der så nedsat et særligt Rømø- udvalg med amtmand Haarløv som formand. Man ønskede hurtigt at komme igang med

note nr. 13

Diger af lyngtørv. Kørebane med græsrabatter.

Rømø. Havneby. Diger omkring haverne i kvarteret „Hvalen".

note nr. 14

et boligbyggeri og jeg tegnede nogle hustyper med en planløsning som den, der findes i de gamle huse på vore Vesterhavsøer, dvs. med en tværgående gang, delt i "Nørre Frankel" og "Sønder Frankel". På kaduspapir lavede jeg hjemme en bebyggelsesplan i stort mål. Det blev kvarteret "Hvalen".

Arkitekt Vald. Carstensen, Tønder satte udvalget i forbindelse med arkitekt Arne Poulsen, Dansk Boligselskab af 1945 A/S, der udførte projektet til de første dobbelthuse. Desværre blev de meget skrabede og uden idéen om en planløsning med rod i den lokale tradition. Jeg følte mig ikke sikker nok til at fastholde min skitse.

note nr. 15

Det var desværre ikke det eneste der gik i fisk. Jeg talte varmt og inderligt for, at man skulle omgive de små haver med bukketornsdiger, sådan som de findes i Sønderho.

Havearkitekt Junggren Have fra Åbenrå, der på mit forslag var bleven inddraget i planlægningen, støttede tanken, og digerne blev faktisk også udført. Men de blev ikke bygget

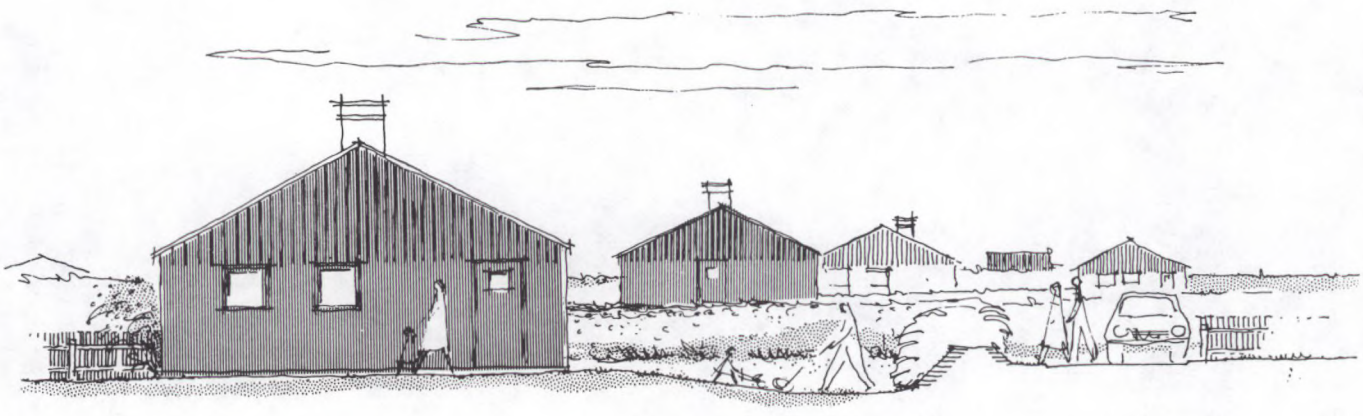

RØMØ, HAVNEBY. SNIT I GRÆSTORVDIGE OMKR. FORSÆNKET HAVE.

op af tang. Pludseligt havde amtsvejvæsenet lavet digerne med sine vejmaskiner. Sandet fra disse diger kunne ikke holde, det flød ud i haverne og beboerne ønskede digerne fjernet, hvilket de så også blev.

Efter at have opført de første fire dobbelthuse gik boligselskabet i stå. Vi havde undervurderet folks ønsker om boligstørrelse og grundareal. Bedre gik det med kvarteret vest for "Hvalen", kvarteret "Fisken". Dette kvarter blev også udbygget efter en partiel byplanvedtægt, som vi udarbejdede hos den kommitterede. Husene blev opført af lokale håndværkere, og kvarteret blev helt som jeg havde forestillet mig det.

note nr. 16

Men også her fandt de nye grundejere at grundene var for små. Vi kunne ikke forestille os tredsernes overdådige boligkrav. De senere udførte karréer, der er planlagt af Junggren Have, har store grunde til de efterhånden større og større huse, der blev opført i Havneby.

Fisken

I mellemtiden var der for mit vedkommende sket det, at jeg blev inviteret til at deltage i en rejse, som Vandbygningsvæsenets ledende folk skulle foretage til Holland, hvor de skulle besigtige nogle forsøg dels med Thyborøn Kanal og dels med en overbygning på Hanstholm havnemole, hvortil den danske stat havde lejet sig ind på "Waterloopkundig Laboratorium" i Noordostpolderen.

Jeg fik under denne rejse lejlighed til at besøge "Ryksdiens vor het Nationale Plan" i Haag, flere fiskerihavne og Polder-administrationen i Zvolle, der lod den ledende arkitekt A.D. Van Eck køre mig - selvanden - rundt i Noordostpolderen. Det var ikke første gang jeg var i Holland, jeg havde kort efter krigen været på et 3-ugers byplan seminar på Leiden universitet, men det var første gang jeg besøgte de nye byer, købstaden Emmeloord og landsbyerne rundt om denne. Min begejstring var stor. Her var netop de nationale traditioner forenet med en moderne byplanlægning. Rejserapporten blev afleveret til den kommitterede d. 4. januar 1962, og må vel kunne findes i arkivet.

note nr. 17

I Emmeloord boede vi på byens eneste hotel, hvis navn oversat til dansk betyder "Forstuen". Navnet var valgt, fordi det var her nybyggerne måtte flytte ind inden deres huse var færdige. Det fik mig til at foreslå, at den centrale plads, som nu var blevet indarbejdet i Havnebyplanen, fik navn efter forstuen i de gamle huse: de overfor omtalte Nørre Frankel og Sønder Frankel. Disse betegnelser var gået af brug på Rømø, men sognerådsformand Jessen sagde god for dem. Sådan hed det i hans barndom, så nu hedder pladsen,

der er delt af den øst-vest gående vej til havnen altså disse mærkelige ord, som undrer de tilrejsende til Havneby.

En anden for planlægningen af Havneby helt væsentlig ting fandt sted i 1961. Sønderjyllands Erhvervsråd skulle afholde en større udstilling i Åbenråhallen. Hertil ønskede man et centralt bidrag om planlægning og bad derfor mig, om jeg ikke kunne lave en udstillingstand om Havneby.

note nr. 18

Den kommitteredes tegnestue, særlig Suzanna Szabo hjalp mig med at tegne en vægstor plan over den nye by, sådan som vi kunne forestille os den, når den havde fået mange tusinde indbyggere.

Jeg lod fantasien løbe. Det store flade areal mod syd ud til Listerdyb blev oversået med hoteller og højhuse, hvorfra der ville blive en pragtfuld udsigt. Heldigvis er arealet stadig ubebygget. Men butikscentret fik sin udformning ved denne lejlighed ligesom parkeringspladsen, der skulle vise sig at blive en helt nødvendig opmarschplads for biler til Sild- færgen. Den var der ellers ingen der på dette tidspunkt ville tage hensyn til. Loven sagde jo, at det skulle være fiskerihavn - ikke en færgehavn! Udover denne store plan var der på standen en farvelagt terrænmodel af området og en model med små huse, visende boligselskabsområdet "Hvalen".

note nr. 19

Jeg har fotografier af standen. Her ser man foran plancerne to mystiske flasker. Historien er den, at en skolepige i skolen havde hørt om tidevandet ved Vestkysten. Om jeg ikke kunne tage noget tidevand med hjem fra

note nr. 20

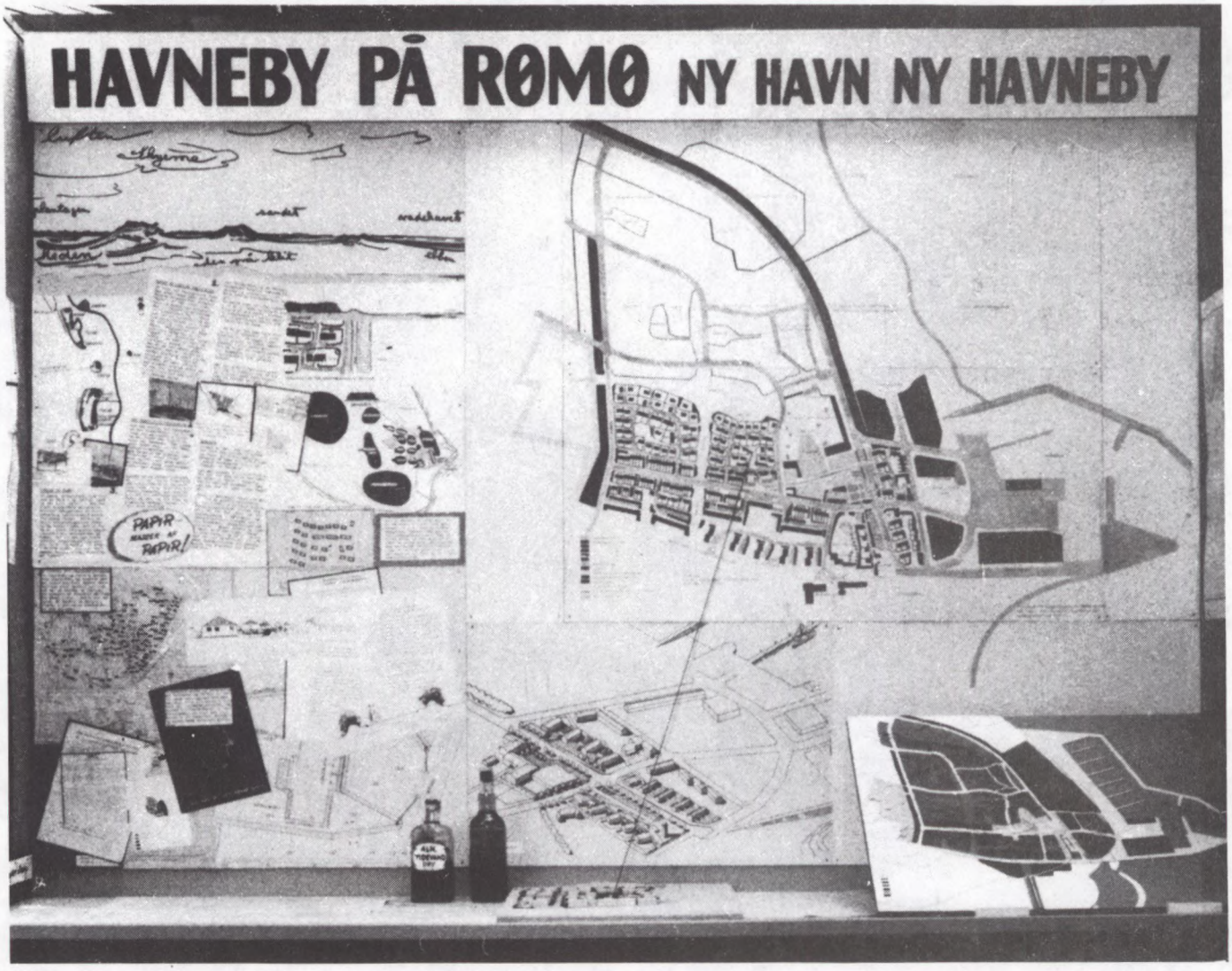

ferien på Fanø? Hun fik en fin flaske med etikette, der beskrev indholdet. Den stod på kateteret indtil proppen røg af med et knald og en rådden luft bredte sig i klasseværelset. Der var puttet mærkelige ting fra stranden i flasken.

Den ide blev altså brugt på udstillingen i Åbenrå, til de besøgendes store forundring. Udstillingsstanden blev senere anvendt ved en udstilling, som det tyske mindretal afholdt i Tønder, men er vist senere gået tabt, formentlig ved amtets flytning til Åbenrå.

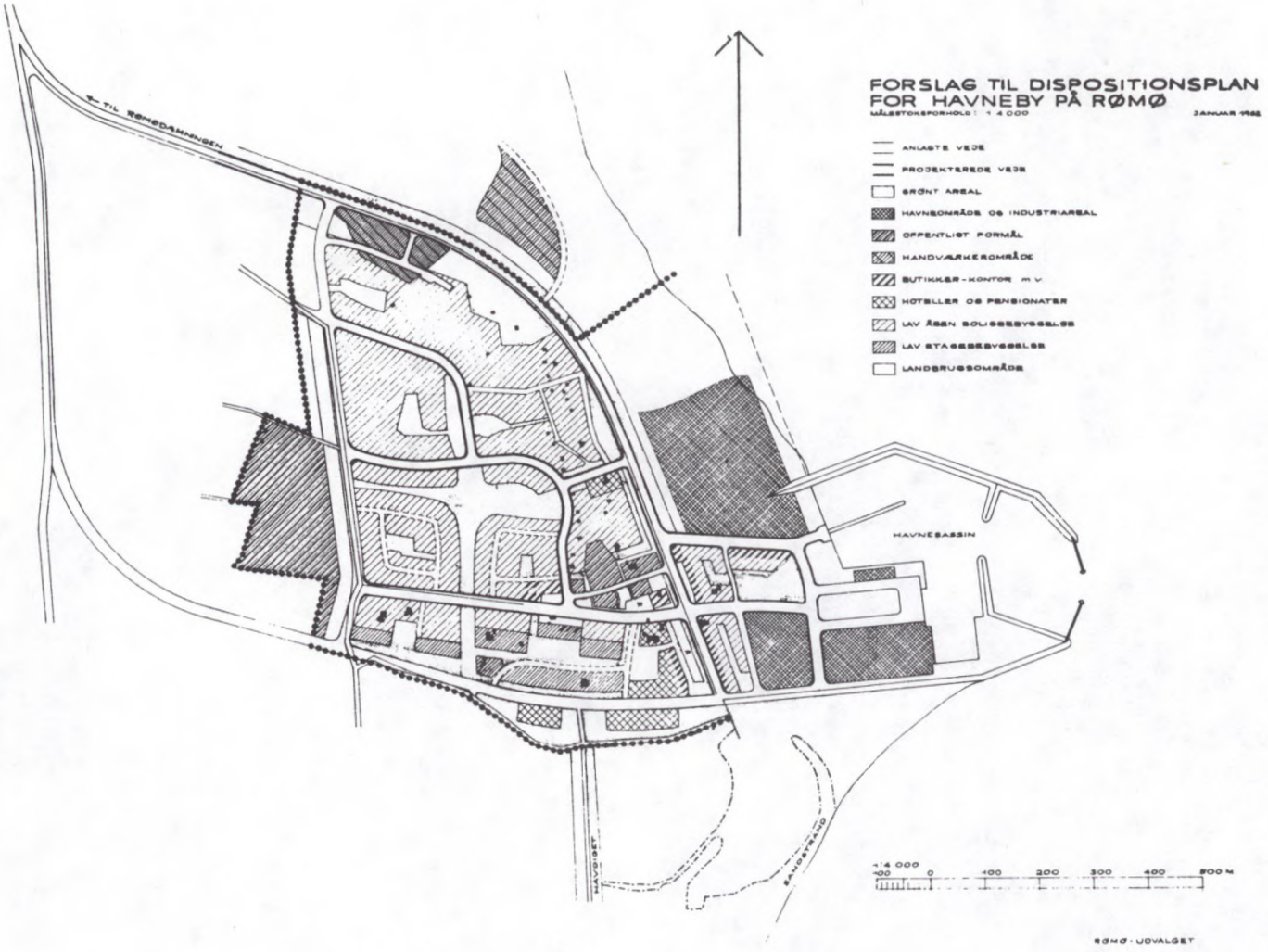

Takket være udstillingen i Åbenrå havde vi nu fået en helhedsplan (DK's tegnestue sag Æ 35 d.1. tegn 338) i mål 1:1000, der direkte kunne danne grundlag for planbilag til byplanvedtægter, der efterhånden blev udarbejdet for byområdet.

note nr. 21

Det er ikke her muligt at omtale alle de forhold, der blev behandlet i Rømø-udvalget, hvis møder blev udmærket refereret af Kølle Hansen. Ind imellem møderne holdt vi møde i en mere snæver arbejdsgruppe. Det sidste møde jeg deltog i, må være mødet på Havneby Kro d. 9. november 1965, her holder min referatsamling op.

note nr. 22

Fra tid til anden blev der udtalt tvivl om der nu også ville komme fiskere til den nye havn. Bekymringen blev hver gang bortvejret af den eneste i udvalget, der havde forbindelse med fiskeriet, formanden for Vestkystfiskerne fiskeskipper Fr. Lodberg Jensen, der med overbevisning i stemmen fortalte, at han som ung fisker havde fanget en mængde tunger ud for Rømø, så der var fisk nok, og alle steder, hvor der på Vestkysten var skabt mulighed for at lande fisk, der havde fiskerfamilier også slået sig ned. Så der skulle også nok komme fiskere til Rømø.

note nr. 23

På baggrund af Rømø og Skærbæks kommuners køb af det areal, hvorpå størstedelen af byen skulle ligge, indskød staten et større beløb til byggemodning som blev administreret af et andet forum, anlægsledelsen, som jeg ikke var med i, da jeg jo i 1962 udtrådte af statens tjeneste. Afdelingsarkitekt Bosmann Pedersen var boligministeriets repræsentant heri og endvidere i det pr. 22. januar 1962 nedsatte Byudviklingsudvalg for hele Rømø, hvortil jeg blev knyttet som konsulent. Selvom min nye stilling som amtsarkitekt i Ribe amt egentlig ikke tillod at jeg kunne sprede mig mere påtog jeg mig også at være Vandbygningsvæsenets konsulent ved bebyggelse på havnens areal. Det sidste førte til nogle trykte:

note nr. 24

"Bestemmelser vedr. bygninger, hegn m.m. på Rømø havn", der da er ganske gode, men som ikke blev helt så stramme som jeg havde lagt op til.

Forhistorien hertil var, at amtmand Haarløv indbød mig til at deltage i en studietur til det genopbyggede Helgoland, hvori også den nye amtsvejinspektør Knud Jensen deltog.

Den fandt sted sidst i august med sejltur fra Büsum afg. kl. 8.45 og retur fra Helgoland kl. 20.00, hvorved man fik fire timers ophold på øen. Genopbygningen efter den fuldstændige udbombning er en imponerende præstation, der som forudsætning har en indsamling over hele Vesttyskland. Nederbyen er et vældigt indkøbscenter, hotel- og restaurationsområde. Overbyen, hvortil der er elevator, er mere for den lokale befolkning, hvoraf nogle lever af at sejle turisterne i motorbåde fra de opankrede ruteskibe ind til kajen. Ruteskibene kunne for såvidt godt gå til kaj, men så ville befolkningen miste indtægten af motorbådstransporten og turisterne ville blive den spændende landsætning fattigere. Se det er virkelig erhvervsstøtte, som består i, at gøre tilværelser besværlig - og spændende for den store hob, hvorved en lokalbefolkning får sig et levebrød!

Det der havde interesse i denne forbindelse var, at alle husene - og de er alle nyopførte - er forskellige og opførte på de gamle grundstykker og alligevel er de indbyrdes tilpassede og står i fint afstemte farver. No-

get sådan kender vi slet ikke i Danmark, hvor byplanreguleringen enten sker ved bestemmelser eller ved at et boligselskab vælter ens huse ud over landskabet. På Helgoland har en arkiteksgruppe fået til opgave at udforme hele bebyggelsen i alle enkeltheder.

Det fik mig til at foreslå Vandbygningsvæsenet, at der blev fastsat bestemte regler for husenes farver. Offentlige bygninger skulle være okkergule, fiskerindustriens bygninger hvide og boliger røde. Mørkeblå eternittage eller andre mørke tage skulle binde det hele sammen. (Når offentlige bygninger skulle have okkergule tage, så var det fordi Steen Eiler Rasmussen i en forelæsning havde fortalt, at i det gamle Kina var okkergult - himmelens farve - forbeholdt de kejserlige bygninger.)

Vandbygningsvæsenet fandt det udmærket indtil auktionshallen skulle projekteres. Man fandt at måger ville klatte en masse på taget, og så ville det blive meget synligt på et mørkt tag. Så taget blev gråt, og så faldt den bestemmelse til jorden.

Vignetterne er gengivet her i teksten

Byudviklingsudvalgets data fremgår af den lille grønne betænkning, hvortil jeg tegnede et antal vignetter - på forslag af Bosmann Pedersen, der fandt at den slags tryksager sædvanligvis var så kedelige. Når jeg selv skal sige det, så kom der en nydelig tryksag ud af det.

Udover sognerådsformand Jessen var de lokale repræsenteret ved strandfoged, gårdejer Hans Mærsk Jensen, der så ud som en strandfoged skal se ud. På et tidspunkt blev han spurgt

om han var i slægt med skibsreder Mærsk Møller. "Den del af den danske handelsflåde, der ikke har sin rod på Rømø, den er ikke meget værd" svarede han.

Ved de første udvalgsmøder stillede han i arbejdstøj og træsko, men efterhånden optrådte han finere og finere påklædt. Jeg lod en bemærkning falde herom til en anden fra Rømø, der svarede, at det var da ikke så mærkeligt. Nu havde han sporet udvalget ind på at godkende netop hans værdiløse sandjord til sommerhusområder og han havde ikke været sen med at få sin jord solgt til udstykningsfirmaer for gode priser, så han var nu en holden mand.

note nr. 25

Udvalgsarbejdet medførte at vi gennemtravede hele Rømø. Dog var der enighed om, at den nordlige del af øen skulle holdes fri for sommerhuse, dels på grund af støjen fra luftsvåbenets øvelsesflyvninger, dels for at give Nationalmuseets Kommandørgårds omgivelser et landbrugsmæssigt præg.

Nordøens grundejere skulle jo være indforstået hermed, hvorfor der blev afholdt et møde deroppe med deres repræsentanter.

Under frokosten indlod jeg mig på at fortælle en historie fra min barndom, om første gang jeg var på Rømø.

note nr. 26

Hvert år arrangerede den legendariske slagter Sonnich Sonnichen en sejltur fra Sønderho til enten Mandø eller Rømø, hvorfra han hentede lam til slagtning. Udturen var relativt behagelig for selskabet, men hjemturen præget af lammenes tilstedeværelse overalt. Et år kom vi med hans ombyggede kystred-

ningsbåd til Juvre Dyb, hvor vi blev afhentet i hestevogn, der kørte ud i vandet til båden.

Opholdet på Rømø blev længere end Sonnichen havde regnet med, for den rare kusk fandt at vi da måtte se Æ Slot. Det var det der senere blev Nationalmuseets Kommandørgård. Og så skulle vi da også opleve den hestetrukne bane tværs over øen - og frokost i Kongsmark skulle vi da også have.

Hvorom al ting er, så var vandet steget da vi skulle køres ud til motorbåden igen. Den lå langt ude i dybet som en hvid prik. Sonnichen rejste sig på vognladet og erklærede at han godt kunne være sin krop bekendt. Og så smed han alt tøjet for næsen af de fine damer, og sprang i vandet og svømmede ud mod sin båd. Min far, der var en god svømmer, ville ikke stå tilbage for Sonnich, så han gjorde ligeså. Men mens Sonnichen svømmede skråt ud mod båden så begik min far den fejl, at svømme lige på båden, med det resultat, at den stærke tidevandsstrøm satte ham ud af kurs. Vi kunne fra hestevognen se ham forsvinde i farvandet ind mod Jyllandskysten. Almindelig forfærdelse i vognen. Min mor troede ham fortabt for altid. Vi så så Sonnichen kravle op i motorbåden, dykke ned i motorkassen og selvfølgelig ville motoren ikke starte. Endelig lykkedes det og ankeret blev hevet op, og med utrolig fart gik det med strømmen hen mod det sted hvor far måtte være. Han blev da også samlet op, men stod til en værre omgang da de i motorbåden kom op til hestevognen.

Da jeg havde fortalt denne historie, var jeg

ret spændt på virkningen. Jeg er en dårlig fortæller. Folk begynder altid at snakke om noget andet midt i mine fortællinger. Men her gik det meget godt. En af folkene fra Nordøen gav sig til at småklukke og sagde så, at den historie kendte han. Det var hans far, der kørte hestevognen og han sad selv på bukken ved siden af. Herefter var jeg på det nærmeste accepteret "som jen af vor øvn" på Rømø.

note nr. 27

Rømø Havn blev indviet med en stor fest onsdag den 19. august 1964. Minister Lindberg holdt tale på havnen og øens damer var i nationaldragter. Derefter var der en overdådig, "beskeden" middag i Kejserhallen på Lakolk. Jeg fik plads overfor de fine ved højbordet, og da jeg over bordet kom med en bemærkning herom til vandbygningsdirektør Lehnfeldt, så spurgte han mig om jeg da ikke hørte til de fine.

Skibsreder Lindinger var anbragt langt ud til siden, for det var jo stadig en fiskerihavn og ikke en færgehavn man havde bygget. Det vakte synlig misfornøjelse ved højbordet at skibsreder Lindinger, udenfor den officielle talerække, stod op, og fremhævede som sandt var, at hvis hans færgeri ikke var kommet til, så havde der ikke været liv på havnen og de smukke planer om en ny by kunne man godt have sparet sig.

I længden var det uforeneligt at være amtsarkitekt i Ribe amt, hvor planlægningen af sommerhusområderne tog al min tid og kræfter, og så være involveret i både den nye by ved

note nr. 28

Hanstholm og Rømø - Havneby.

Jeg kvittede begge dele. På Rømø havde Jung-

gren Have efterhånden overtaget planlægningen. Det var jo oprindelig slet ikke meningen at Den kommitteredes medarbejdere sådan skulle gå ind i en lokal planlægningsopgave. Han fik en hel del af mit materiale, bl.a. en stor model i "Modulex". Alligevel havde jeg en hel del liggende om Havneby. På et tidspunkt aftalte jeg med Bosmann Pedersen at han fik alt hvad jeg havde og så ville han skrive historien om Rømø Havneby. Jeg havde det ligesom på for nært hold og materialet forekom mig uoverskueligt. Bosmann døde - alt for tidligt - på Rømø. Det var min efterfølger hos Den kommitterede, arkitekt Carl Evald Hansen der bragte den sørgelige nyhed på et møde i Byudviklingsudvalget for den vestlige del af Ribe amt. Det slog mig helt ud af fatning, jeg måtte forlade mødet. Bosmann var ligesom den sidste forbindelse jeg havde med min gamle arbejdsplads og jeg følte mig fagligt meget ensom i Ribe.

Carl Evald bragte mig mit materiale retur, tillige med det der var om Havneby af tegninger hos Den kommitterede. Lejligheden er nu tilstede til at aflevere hele materialet til Dansk Byplanlaboratorium sammen med disse erindringer, hvori vægten er lagt på de historier og myter, der for mig er knyttet til planlægningen af Rømø Havneby.

"Det går aldrig som planlagt" sagde min far, der som ung landinspektør også havde været med i dansk byplanlægning.

Sådan er det også gået med det meste af det jeg har været med til. Men på et punkt har visionerne båret frugt. Navnene på gader og stræder, som lynhurtigt blev opfundet da vi

skulle lave udstillingsplanen til Åbenrå, de slog an. Kvarterne "Hvalen" , "Fisken" og "Mågen". Østergade og Vestergade er ret almindeligt, men hvor ser man vejnavne som "Sælstræde" og "Hvalgade", "Hajgade", "Kullergade" og "Sildestræde".

Noter og henvisninger til materialet om Havneby på Rømø

note nr.

Der henvises til kurverterne i den Dansk Byplanlaboratorium afleverede sagskasse.

1) Loven om amtsarkitekter faldt bort efter 1'ste behandling i folketinget.

2) N.O. Ammitzbøll, amtsarkitekt i Storstrøms amt.

3) Kommitterede Kai Hendriksens stilling blev oprettet under Indenrigsministeriet og senere overført til det nyoprettede Boligministerium kort før min ansættelse.

4) Jørgen Bang blev afdelingsarkitekt da Edmund Hansen blev kommitteret. Jørgen Bang blev senere stadsarkitekt i Odense.

5) Jeg overtog de sønderjyske amter fra Erik Kaufmann Rasmussen, byplaningeniør.

6) "Planlægning i Sønderjylland" 1956, redigeret af Gunnar Wiene og udgivet af Jysk Byplanråd i samarbejde med Sønderjyllands erhvervsråd.

7) I kuvert Dispositionsplan 1'ste del: Grundkort, Dispositionsplan ændret 1958 - Oprindelig udarbejdet af landinspektør Jørgen Sletgård 1949-50.

8) Tidspunktet usikkert. Muligvis allerede d. 13. - 14 juni 1957 ?

9) "Beskrivelse af Sønderho og forslag til en Byplan" foråret 1946. Akademiopgave. Undersøgelsen foregik i 1945 efter besættelsens ophør. Udvalg nedsat af Danmarks Naturfredningsforening, Dansk Byplanlaboratorium og Foreningen til gamle Bygningers bevaring.

10) Udlånt til G.T.O. som daglig leder af Planlægningssektionen. I Vestgrønland sensommeren 1958.

11) De første ændringsforslag i kurverten nævnt under note 7.

12) I kuvert Dispositionsplan 2'den del: Ideskitse juli 1960 og "Arbejdsgrundlag for planlægning af den nye by ved Rømø havn".

13) Se Fredningsstyrelsens "Gamle huse i Sønderho 1980" side 36. Opmålingstegninger af H.H. Engqvist og Jesper Termansen. Endvidere i "Fanø - bebyggelse og landskab" Bygd 1977. Mit afsnit "Sønderho - en by og dets huse".

14) I kuvert Byplanvedtægt 2, "Hvalen". Heri "Kaduspapir-planen og mine skitser til boliger, samt det endelige projekt hertil.

15) I kuvert: Hegn og diger. Junggren Haves skitser samt brev om min artikel om digerne i tidskriftet "Byplan", 1966.

16) I to kuverter, henholdsvis om kvarteret "Fisken" og kvarteret "Mågen".

17) Et større antal lysbilleder fra studierejsen kan evt. overlades til Dansk Byplanlaboratorium.

18) I kuvert Dispositionplan 3'die del: Lystryk af udstillingsplanens nederste del. Original i tegningsrulle DK. tegnestuens materiale. Tilsvarende for det endelige forslag til Dispositionsplan af januar 1962.

19) I kuvert forskelligt om bycentret. Bl.a. farvelagte rettelsestegninger til udstillingsplanen. En genpart af denne på fire papplader beholder jeg foreløbig.

20) Samtidig med sagskassen kan 22 stk. lysbilleder overlades til Dansk Byplanlaboratorium. Blandt disse er pressefoto af udstillingsstanden, mrkt. 12. Et sort- hvidt billede beholder jeg.

21) I fire kuverter: Dagsordener (ikke fuldstændige), diverse skrivelser, om værkstedskvarteret og om et antal mindre sager.

22) Se bl.a. referatet af mødet d. 20. december 1962, side 2. Ligger i kuvert 21 a.

23) I kuvert om BU-Rømø.

24) I kuvert forskelligt om havnearealets bygninger. Også "Bestemmelserne om hegn, farver m.m." Endvidere en tryksag om Helgoland.

25) I kuvert artikelkort og udstykningsplaner.

26) I Benedicte Mahlers bog "Badegæster i Sønderho 1908-1929", udgivet af Historisk Samfund for Ribe amt, 1978, er disse sejlture omtalt i billedteksten på side 80.

27) I kuvert forskelligt fra aviser og et par tryksager om Havneby. I lysbilledsamlingen er der billeder fra festen på havnen på indvielsesdagen.

28) I kuvert er der en oversigt over den kommitteredes sager vedr. Rømø samt over tegninger, der må være i medfølgende rulle eller i Planstyrelsen.

Bilag 2

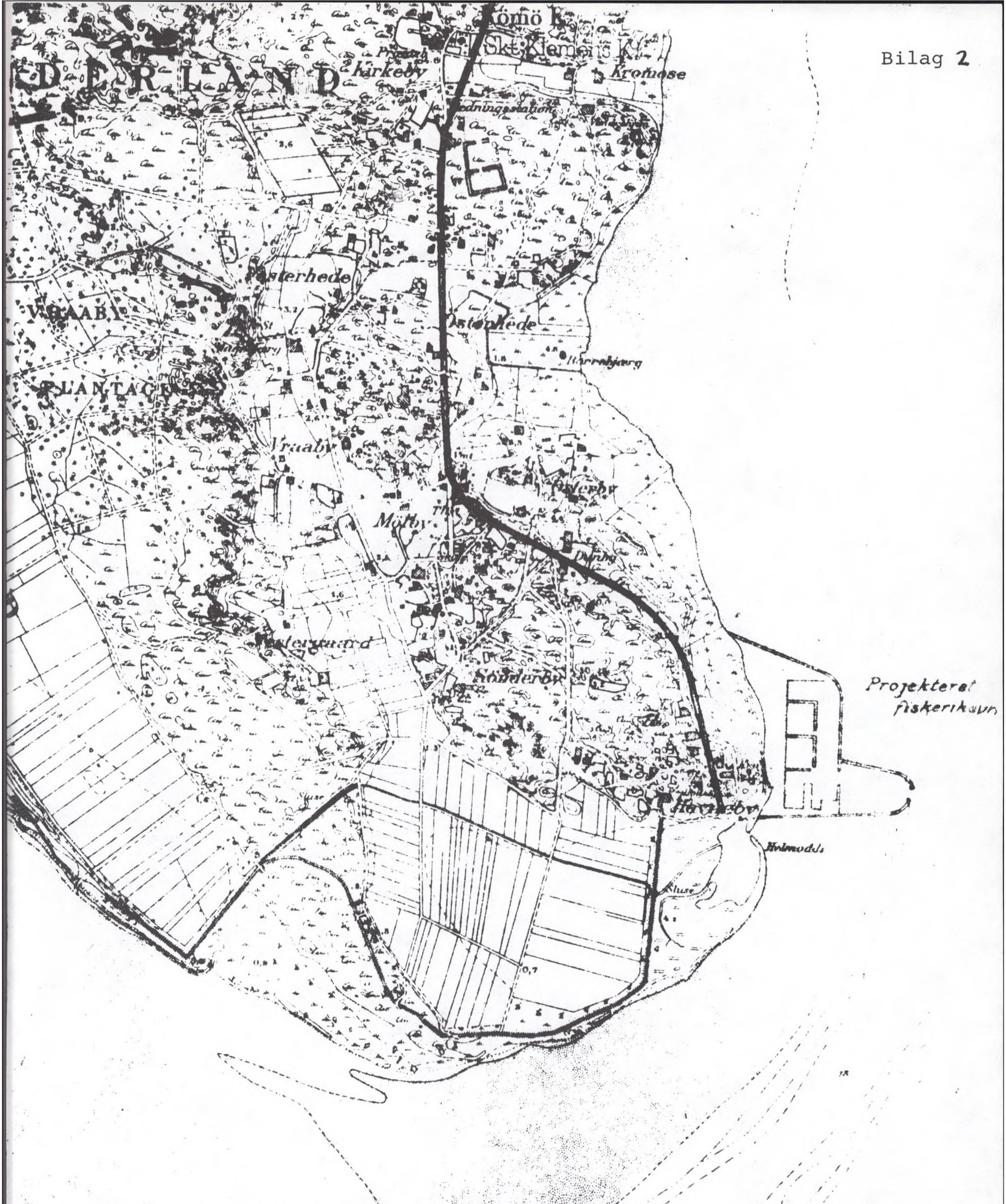

ET ARBEJDSGRUNDLAG FOR PLANLÆGNING AF

· DEN NYE BY VED RØMØ HAVN ·

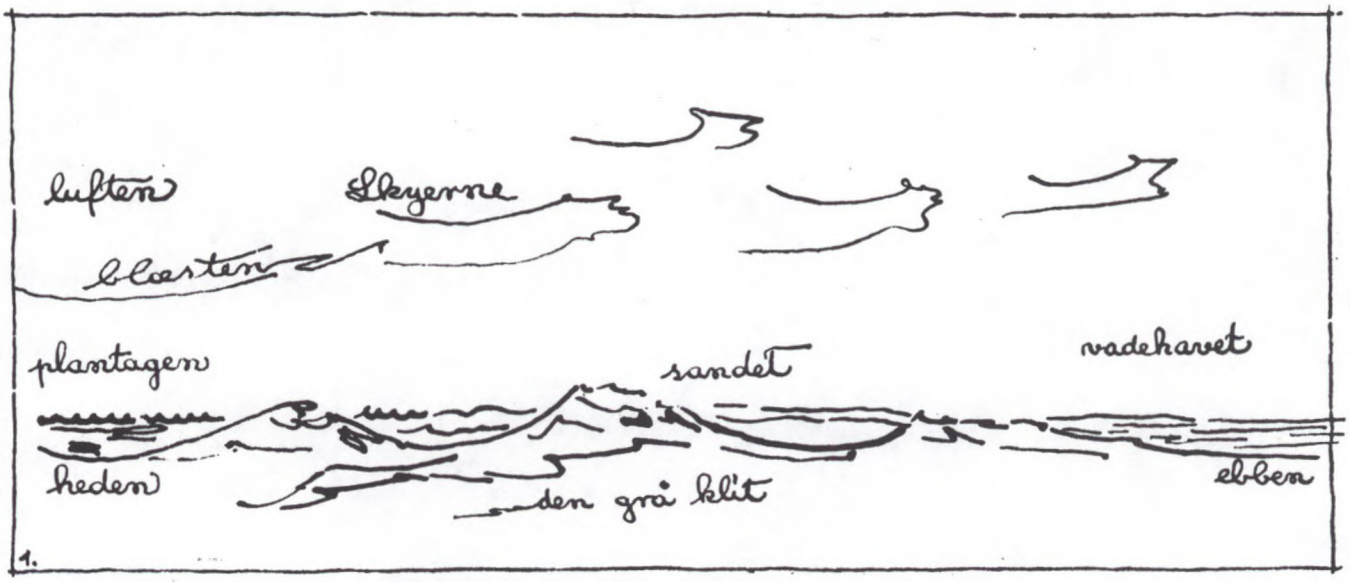

ET ARBEJDSGRUNDLAG FOR PLANLÆGNING AF
DEN NYE BY VED RØMØ HAVN

Forudsætning.

Det er nu så godt som sikkert, at staten vil bygge en fiskerihavn til 4o kuttere ved Havneby på Rømø.

Sammen med Skærbæk sogneråd har sogneråd på Rømø for at komme grundspekulationen i forkøbet opkøbt en stor del af det klitareal, hvorpå den fremtidige bebyggelse ved havnen skal placeres. Der er herved, i forbindelse med statens forventede ekspropriationer, skabt en i dansk byplanlægning ret usædvanlig situation. En helt ny by - omend af en beskeden størrelsesorden - skal anlægges, og det offentlige behersker fra begyndelsen stort set ejendomsforholdene.

Dispositionsplanen for Havneby.

Rømø sogneråd har pr. 12-6-1958 vedtaget en dispositionsplan for den kommende bydannelse, og denne dispositionsplan er indsendt til boligministeriets godkendelse.

Boligministeriets kommitterede i byplansager, der har planen til udtalelse, har personlig som boligministeriets repræsentant deltaget i det for havnesagens gennemførelse nedsatte særlige amtsudvalgs møder.

Under disse møder har den kommitterede fremført, at dispositionsplanen var et udmærket arbejdsgrundlag, der bl.a. har gjort det muligt at forhindre sommerhusbebyggelse på arealet, hvor byen skal ligge, men at dispositionsplanen, såfremt havnen bliver vedtaget, må tages op til revision og grundig bearbejdning.

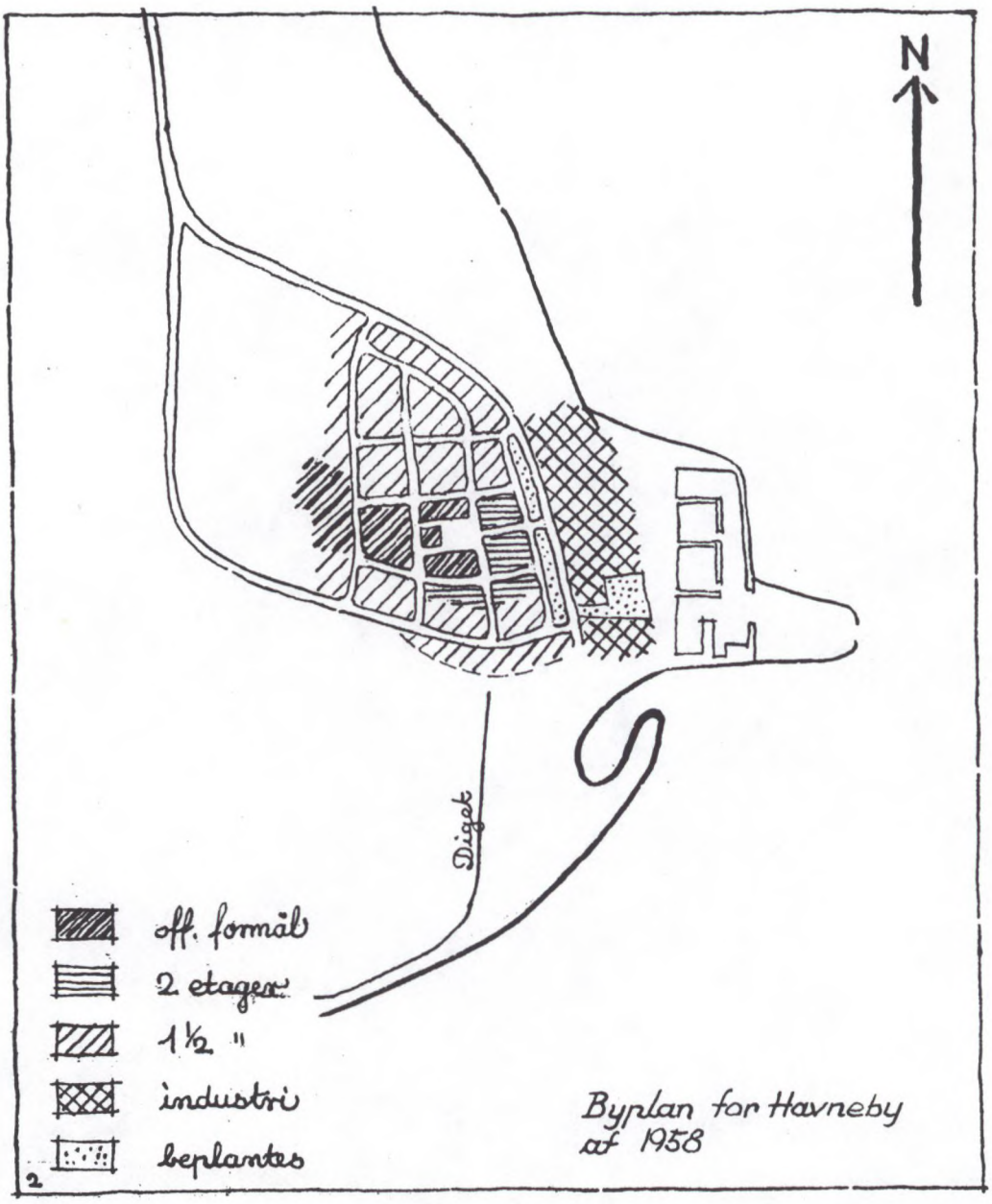

Den indsendte dispositionsplan bærer stærkt præg af, at Esbjergs byplan og bebyggelse har været forbilledet. Der stilles imidlertid helt andre krav til en ny by i dag, end da Esbjerg blev anlagt; hvilket jo ikke er mærkeligt, da f.eks. boligens udformning og trafikmidlerne har undergået en betydelig udvikling i de loo år, der er tale om.

For at nå frem til en overbevisende rigtig byplan for Havneby på Rømø, foreslås det, at der gennemføres en analyse af stedets særlige geografiske forhold, og at de byplanmæssige muligheder søges belyst ved en sammenligning med eksisterende byer med en tilsvarende beliggenhed.

En vis indleven i Rømøs natur og tidligere bebyggelse kan også være nyttig, så sandt som den nye by skal falde ind i det eksisterende landskab med dets spredte og ofte meget gamle og smukke bebyggelse.

De følgende betragtninger foregiver ikke at være en sådan analyse, men er kun et forsøg på at anskueliggøre, hvad der her sigtes mod .

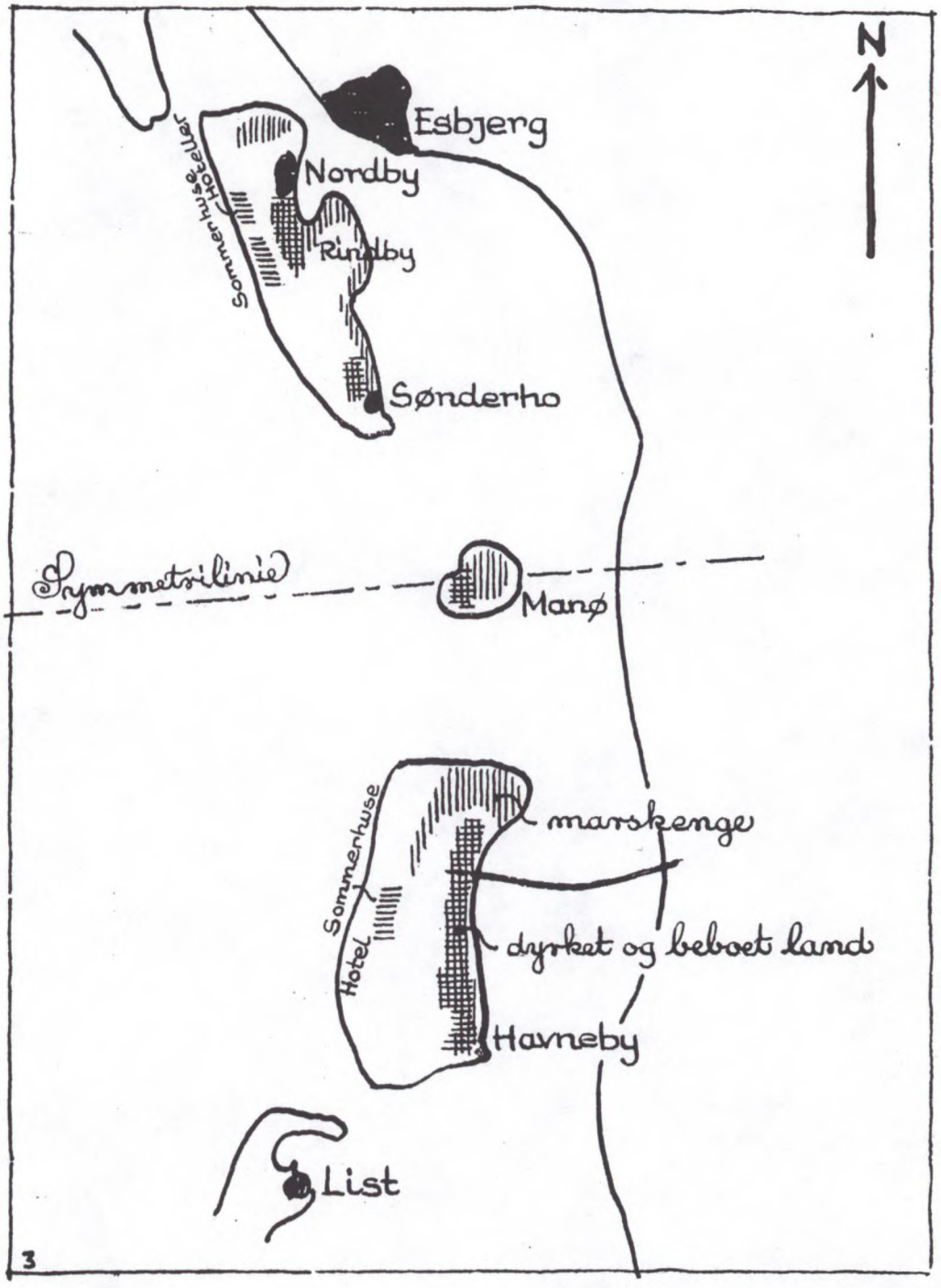

Rømøs nuværende bebyggelse.

På Rømø har bebyggelsen fundet sted langs øens østkyst. Selvom bebyggelsen betegnes "byer", er der intet sted tale om egentlige bydannelser i almindelig betydning af betegnelsen "by", sådan som det er tilfældet på andre nordfrisiske øer, f.eks. på Sild og ikke mindst på Fanø. Bebyggelsen på Rømø har mere karakter af en "bygd" - et dyrket og beboet strøg i en iøvrigt vild og ubeboelig natur. Bebyggelsen er på den anden side tættere, end det meget beskedne landbrug egentlig berettiger til, hvilket må skyldes, at øens beboere har ernæret sig på anden måde end som landmænd, bl.a. i tidligere tid som søfolk på fremmede skibe.

Den fremtidige bebyggelse.

Man kan stille det spørgsmål, om der overhovedet vil blive brug for en egentlig bydannelse, fordi der bygges en havn ved Havneby. Man kunne godt tænke sig, at den fremtidige bosætning - bl.a. som følge af de moderne trafikmidler - ville finde sted spredt over øens østlige halvdel, hvor bosætningen hidtil har fundet sted.

Svaret på et sådant spørgsmål må vel blive, at en bosætning som hidtil næppe er sandsynlig, fordi en ny havn vil tiltrække fremmede, som ikke er knyttet til bestemte lokaliteter på øen, og for hvem en bosætning nærmest havnen vil være mest praktisk.

Byerne på Fanø.

De gamle bydannelser, som findes på Fanø - og iøvrigt også på øen Sild (Sylt), -- skyldes klart afgrænsede naturhavne, hvorfor bebyggelsen er overordentlig koncentreret netop ved disse havne. Udover de tætte havnebebyggelser Nordby og Sønderho findes der på Fanø en spredt bebyggelse ganske svarende til bebyggelsen på Rømø. Det er iøvrigt denne spredte landbrugsbebyggelse, der bærer "bynavnet" (Rindby i Nordby sogn, hvor det der hedder Nordby i dag, egentlig er "Odden").

I forhold til verdenshjørnerne er Sønderho og Havneby ganske ens placerede, og trækker man en linie øst-vest gennem Manø, vil man rent umiddelbart kunne se, at Nordby og Havneby er symmetrisk placeret omkring en sådan linie. Dette kan betyde, at Nordby og Havneby, f.eks. i geologisk henseende, er ens placeret.

En sammenligning og jævnføring med Sønderho og Nordby er derfor mere nærliggende end med Esbjerg, hvis placering i forhold til verdenshjørnerne, og dermed til Vesterhavet og vestenvinden, er lige den stik modsatte af Sønderho, Nordby - og altså også Havnebys placering.

Esbjerg.

Hermed er det ikke sagt, at der ikke kan hentes erfaring og inspiration fra Esbjerg. Havneby på Rømø vil utvivlsomt i mange henseender blive en aflægger af Esbjerg.

Men med hensyn til selve byplanen for den nye by er der næppe andet at hente i Esbjerg end et dårligt eksempel. Men det kan der jo også læres meget af.

Bl.a. er Esbjergs vækst mun mulig ved en stadig sprængning af det hidtil etablerede miljø. Forretningscentret breder sig ud i det, der var tænkt som boligbebyggelse. Håndværks- og industrierhverv trænger ind i villaområder. Etageboliger må placeres i byens udkant og inde i land, hvor der ingen udsigt er over havnen og havet, skønt det vel var naturligst,

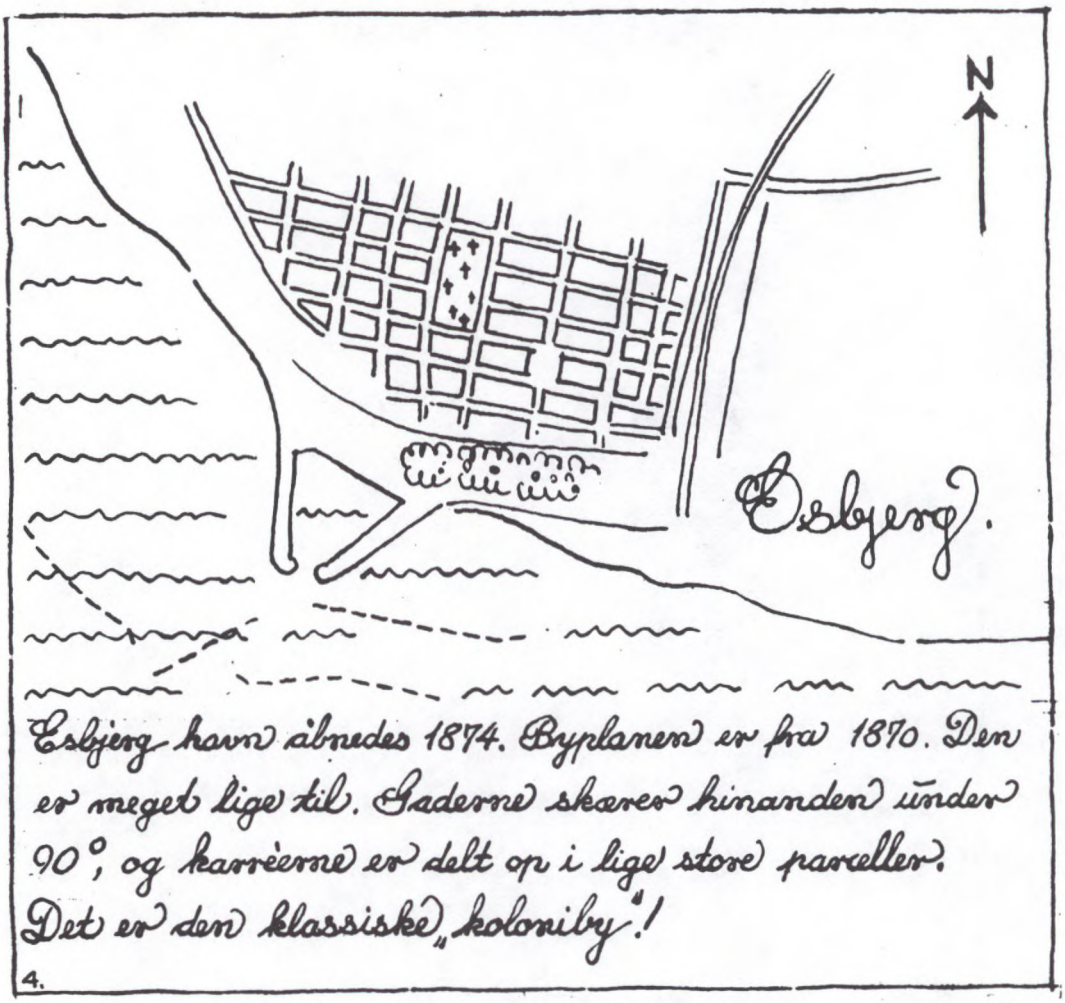

om den mest koncentrerede boligbebyggelse var placeret nær byens centrum.

<u>En ændret og bedre byplan.</u>

Det er muligt at planlægge en by således, at hver bebyggelsesart, d.v.s. forretningsbebyggelse, industribebyggelse, boligbebyggelse o.s.v. kan udvides uden, at det skal gå ud over de andre bebyggelsesarter, med den deraf følgende nedrivning af iøvrigt gode huse eller ødelæggelse af fred og ro i boligkvartererne.

En ny by kan planlægges således, at de enkelte bebyggelsesarter kan vokse frit ud fra byens centrum eller vigtigste element - i Havnebys tilfælde havnen.

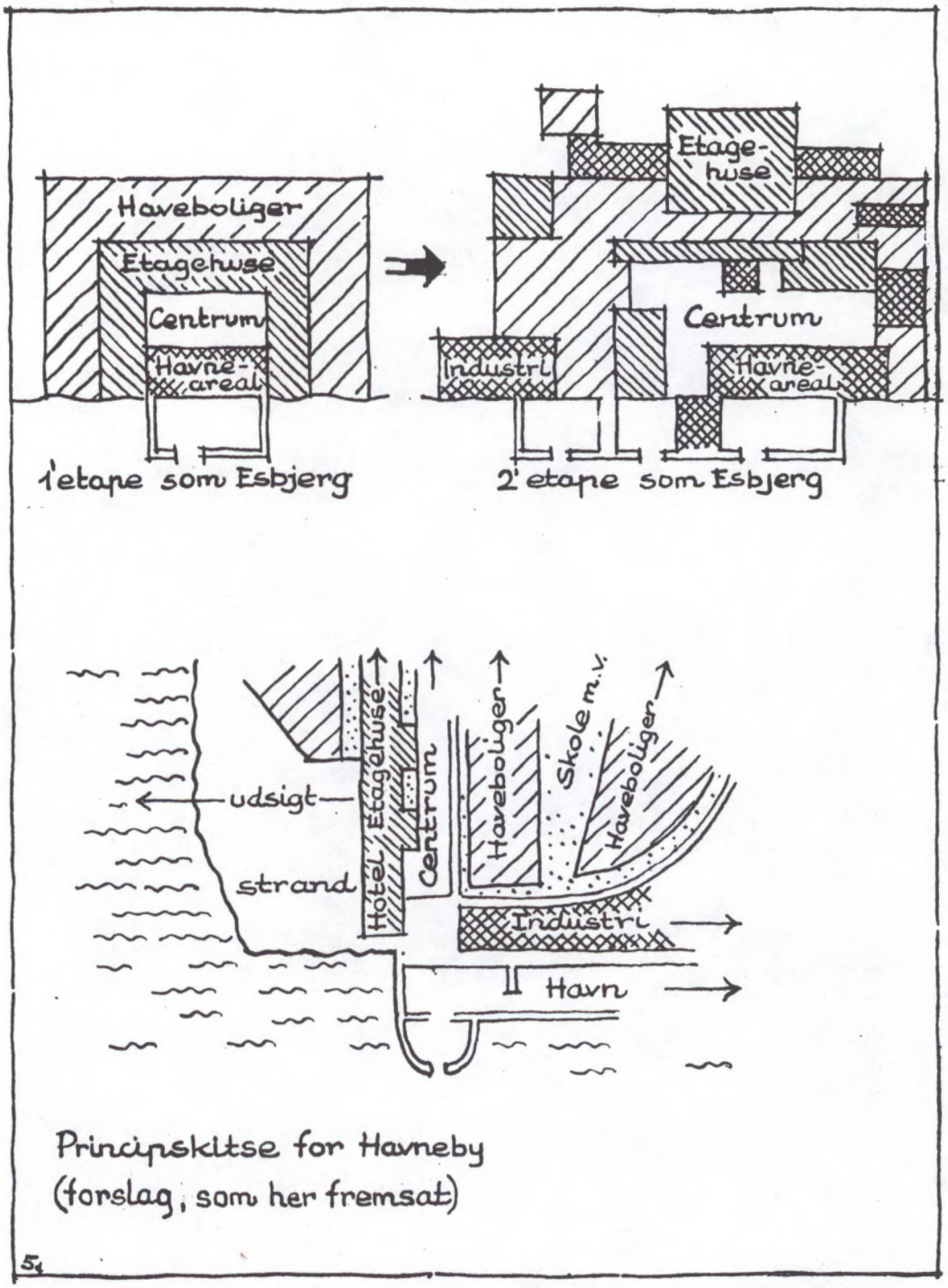

Principskitse for Havneby
(forslag, som her fremsat)

5.

Bebyggelsesplaner.

Til sin tid må der for de enkelte bydele udarbejdes bebyggelsesplaner, der angiver de enkelte bygningers placering.

På nuværende tidspunkt skal der kun peges på den betydning, det enkelte eenfamilieshus - byens grundelement, eller mindste celleenhed - kan have på byplanen som helhed betragtet.

Også her kan man med udbytte studere bebyggelsen langs den jydske vestkyst og på de nordfrisiske øer. I usædvanlig grad er bebyggelsen her tilpasset de særlige lokalklimatiske forhold.

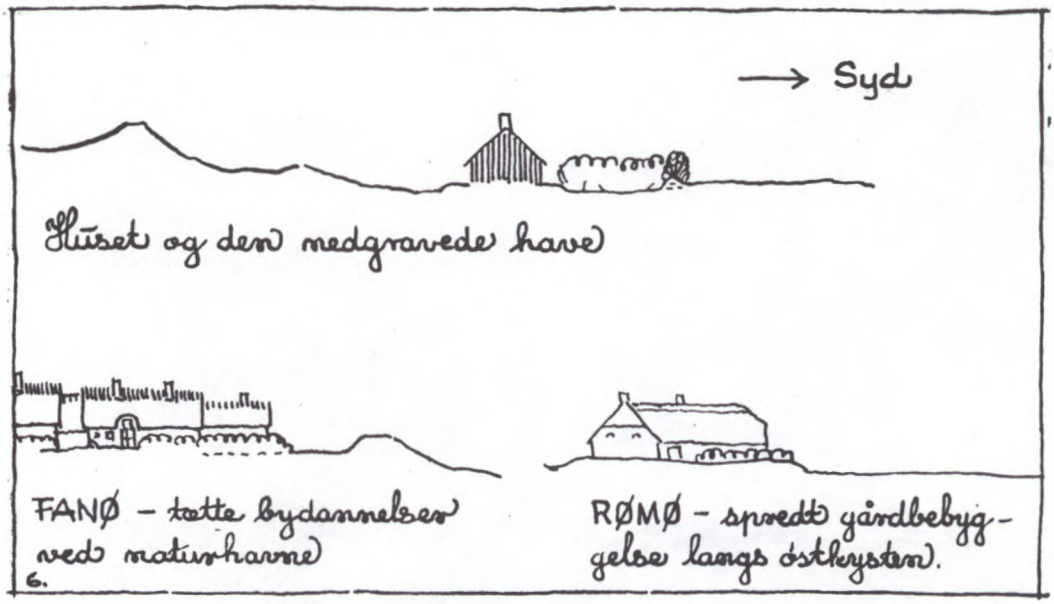

6.

Man må gøre sig klart, at bygningernes udseende og placering i terrænet har en overordentlig betydning i et lokalklima, der ikke tillader formildende omstændigheder som tæt beplantning, hække og klatreplanter, uden at der bag en sådan beplantning ligger generationers slid med at få det til at gro.

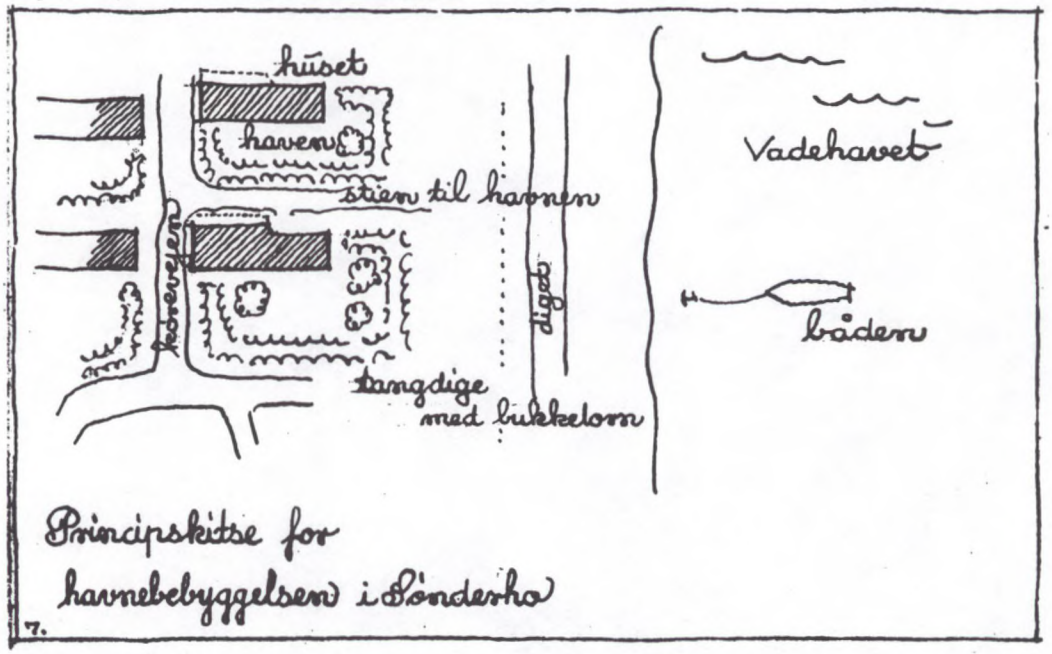

7.

I en gammel bebyggelse som i Sønderho kan man finde mandshøje hække og ret store havetræer, men erfaringen fra nye bebyggelser ved vestkysten f.eks. fra Hvide Sande viser, at det er meget tvivlsomt, om man kan få en fiskerbefolkning til at påtage sig det slid, som det vil være at anlægge og pleje en have i flyvesandet ved Vesterhavet.

Der er dog næppe tvivl om, at man ved en hensigtsmæssig placering af de enkelte huse og ved en læbeplantning omkring haverne - og eventuelt vest for byen - ved nedgravning og ved inddigning af haverne må kunne opnå læ for såvel vesten- som østenvinden i alt fald i nogen grad.

Haveparcellerne må iøvrigt sikkert ikke være så store som i det øvrige land, og der skal derfor peges på den mulighed, som fremgår af bygningsreglementets bestemmelse om grundstørrelser, hvorefter grundstørrelsen kan nedsættes, såfremt der udlægges tilsvarende

areal til fælles brug. Dette vil være i god overensstemmelse med almindelig skik, der tillader almindelig færden på ikke anvendte arealer.

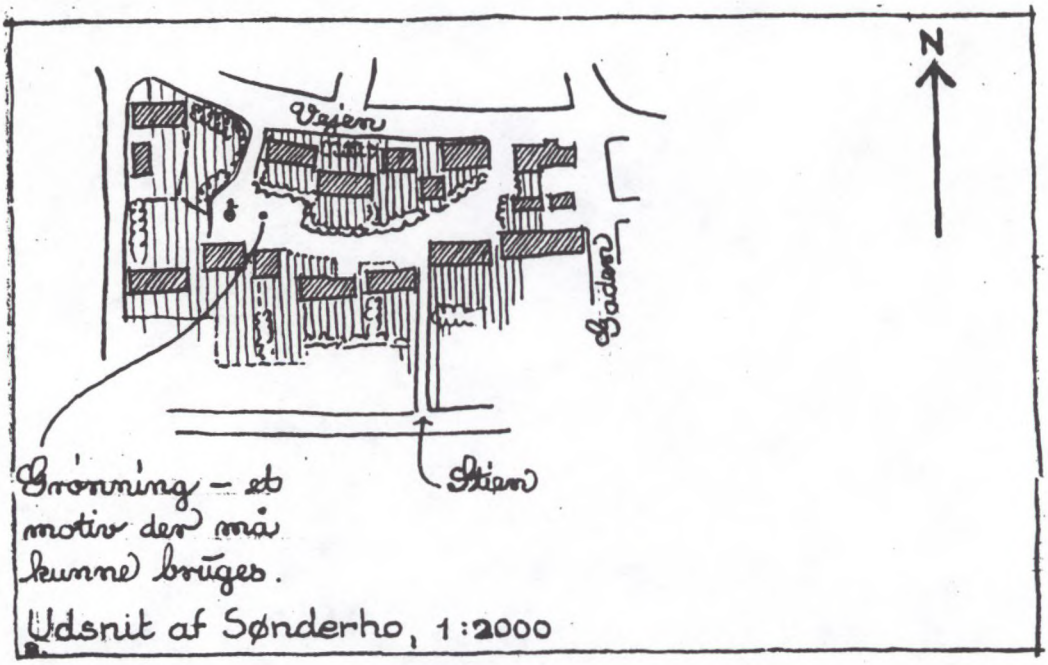

Det her viste eksempel fra Sønderho forekommer ved første øjekast ikke egnet til at belyse byplanlægningens nødvendighed. Men ser man nærmere efter, vil man opdage, at de enkelte huse er placeret efter ganske bestemte love fastsat af hensigtsmæssighed og tradition.

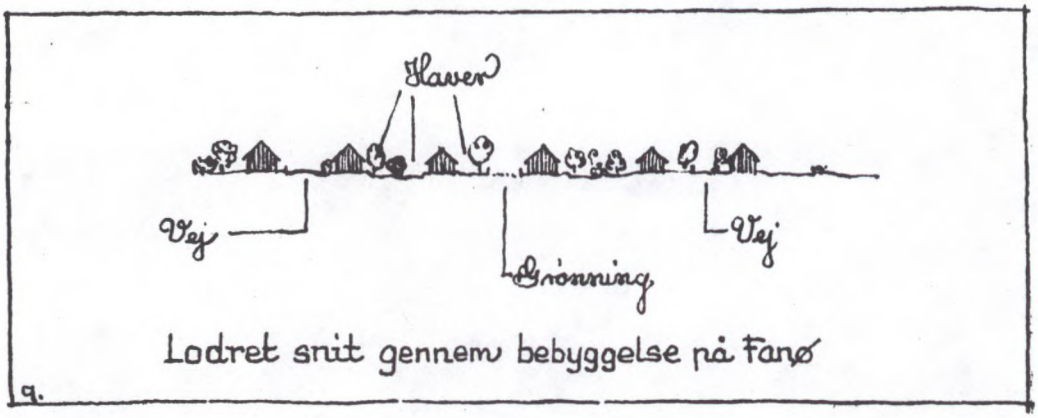

Det er den samme hensigtsmæssighed, man nu må fremkalde ved en byplan, hvilket er nødvendigt, da traditionen ikke mere har nogen magt i de byggendes bevidsthed.

Forslag til nabolag.

Omsat til et nyere formsprog kunne man tænke sig en tilsvarende bebyggelse udformet som vist:

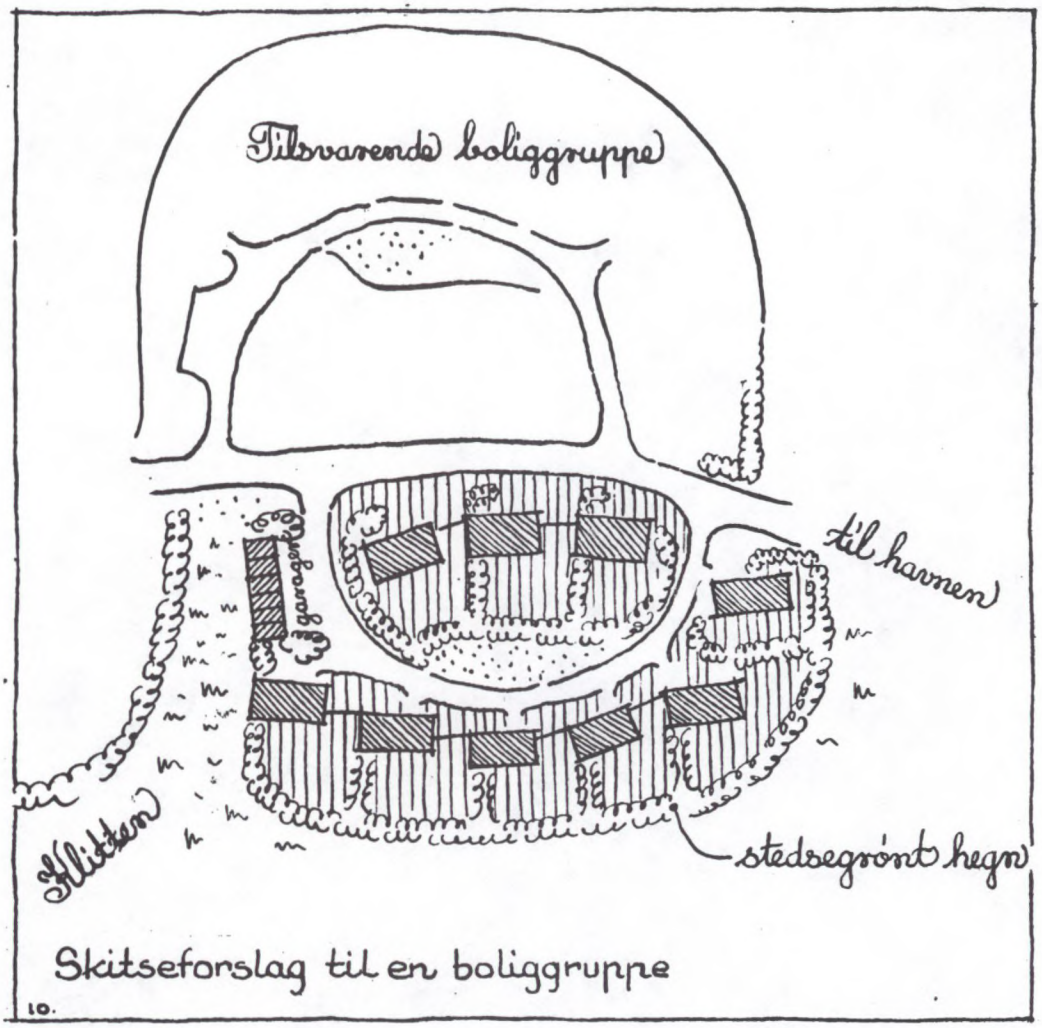

Dermed ikke sagt, at denne løsning er den eneste rigtige. Den er muligvis for kompliceret.

Den tilsvarende virkning kan opnås på mange andre måder, og det må være målet for arbejdet med byplanen at finde den i alle henseender rigtigste løsning.

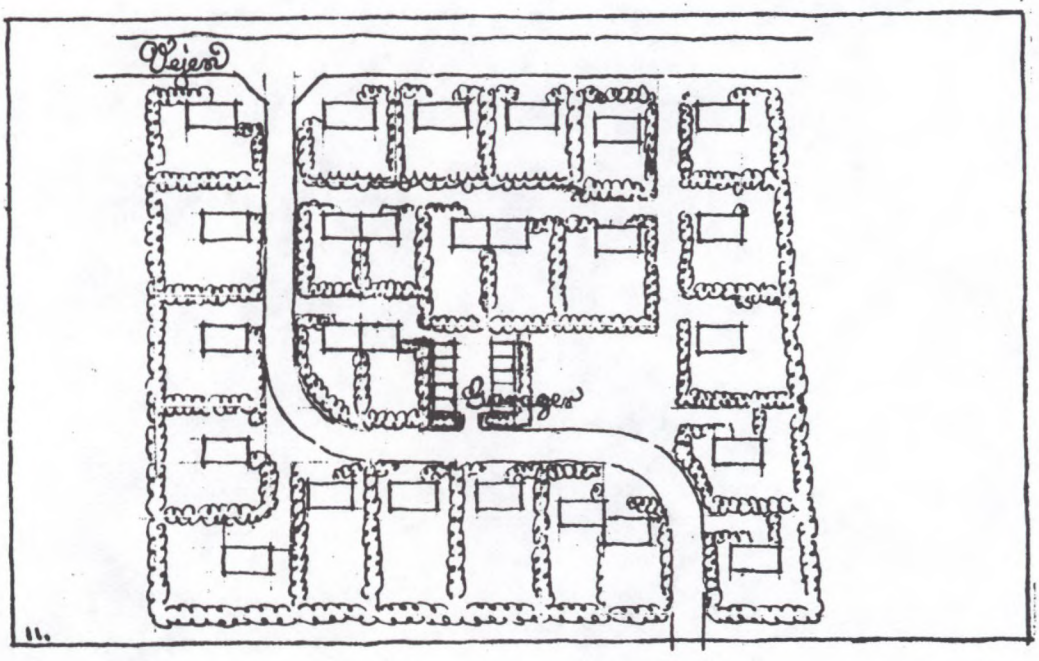

Tænker vi os, at denne tegning forestiller den helt rigtige løsning på udformningen af nabolaget i den nye by, må den samlede byplan, dispositionsplanen, som man som først omtalt er nået frem til ved

en analyse af byens elementer og ved en rigtig indbyrdes placering af disse, rettes ind efter den fundne løsning på nabolaget.

Byplanen for Havneby vil i så fald komme til at få denne karakter:

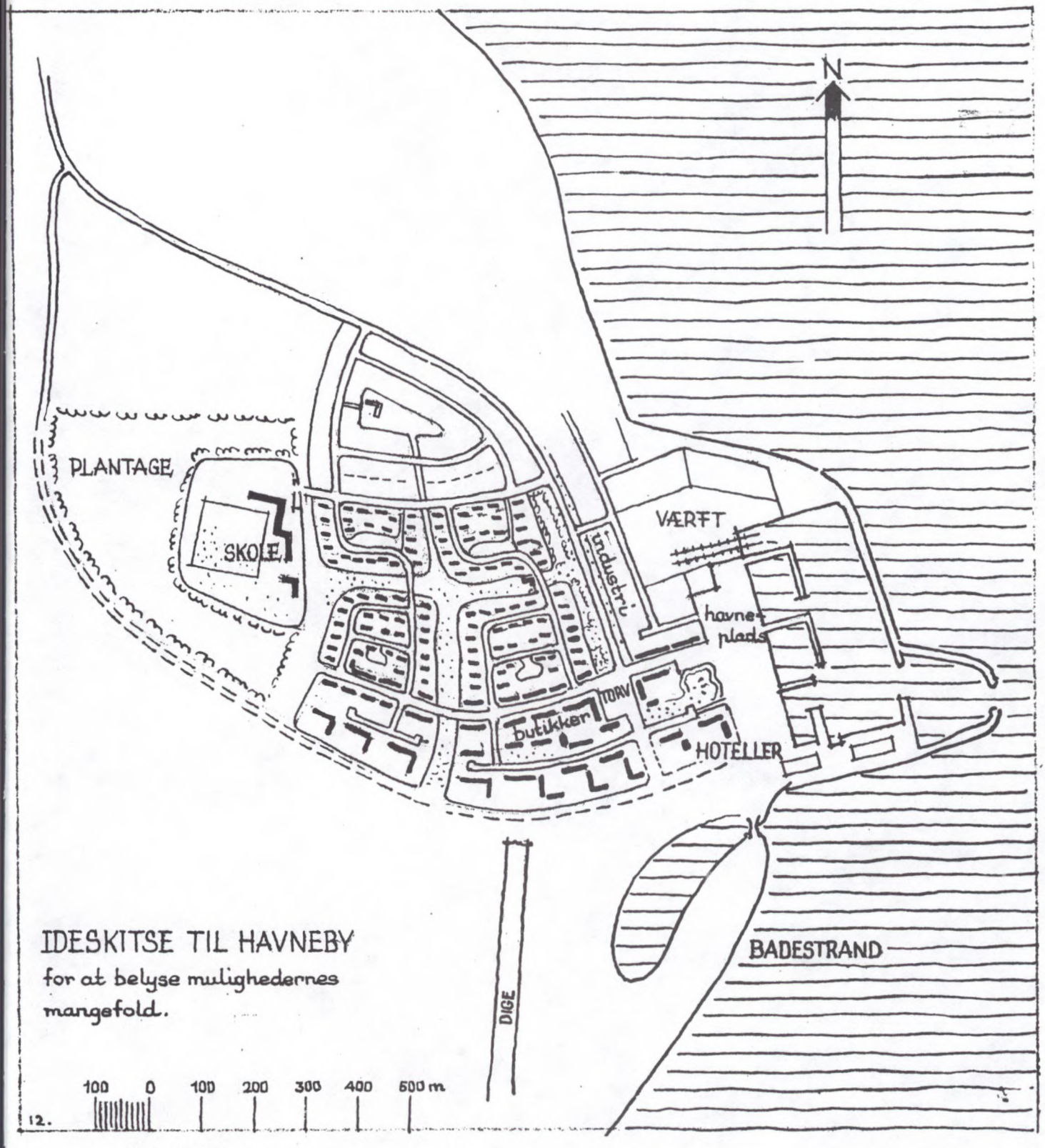

Efter denne plan - der altså kun skal opfattes som et eksempel, omend dette eksempel godt kunne tænkes udført i praksis - er hvert hus orienteret rigtigt i forhold til verdenshjørnerne. De enkelte eenfamilieshuse tænkes principielt ens udformet, omend af forskellig størrelse (Akademisk Arkitektforenings typehuskontor kan tages med på råd). Vejenes bredde og linieføring er bestemt efter deres trafikale betydning. Fællesarealer, der er en forudsætning for en nedsat grundstørrelse, strækker sig gennem bebyggelsen og forbinder skolen med boligerne. Butiksstrøget er vejen, der leder mod havnen og industriarealet. Torvet er placeret ved tilkørselsvejens endepunkt lige ved havnen. Byen er knyttet til havnen ved strøget, der ender i en havneplads (med plads til toldsted og bilparkering ved overfartsstedet til Sild). Ved havnepladsens sydlige ende reserveres areal til hoteller, hvorfra der er udsigt over badestranden, det fredede klitparti, og livet på havnen - en helt enestående placering, som der med det stærkt stigende pres på de danske strande nok skal blive bud efter. Eventuelle etagehuse eller rækkehuse i 2 etager tænkes placeret i byens sydlige udkant, da kun denne boligform kan give mulighed for udnyttelsen af udsigten mod syd over farvandet mellem Rømø og Sild. Som allerede nævnt kan byen vokse uden at bebyggelsesarterne blandes.

Afleveret til kommitteret, arkitekt
Edmund Hansen marts 1960.

Jesper Termansen
arkitekt